

Серій Білошицький

КОНСЕРВАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ СТАТУСІВ ГРОМАДЯН
ЯК ФАКТОР ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМ
ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ
У СУЧАСНИХ ЛІБЕРАЛЬНИХ ДЕМОКРАТІЯХ

Аналізується ситуація, що склалася в сфері функціонування систем прийняття політичних рішень у сучасних ліберально-демократичних суспільствах під впливом такого соціального процесу, як вертикальна соціальна мобільність громадян. Автор доходить висновку, що помітне уповільнення вертикальної соціальної

мобільності населення та консервація соціальних статусів громадян призводять до звуження соціальної бази політичної влади, що суперечить нормативним канонам ліберальної демократії та знижує рівень легітимності політичних практик сучасних провідних країн.

Biloshitskiy S. V. Conserving Social Statuses of Citizens as a Factor of Political Decision-making Systems Activity in Modern Liberal Democracies. The author analyses the situation occurring in modern liberal-democratic societies as a sequence of vertical social mobility. He comes to the conclusion that the significant deceleration of the population's social mobility and conservation of social statuses of citizens lead to narrowing the social basis of political power, which contradicts the normative canons of liberal democracy and lowers the legitimacy level of modern leading countries' political practices.

Українське суспільство вкрай потребує вироблення адекватного уявлення про ресурси, проблеми та перспективи розвитку ліберально-демократичної доктрини, яка останні десятиліття виступала домінуючим фактором трансформації політичної організації провідних країн світу. Суспільна наука має сприяти розробці принципово нового підходу до усвідомлення ролі і місця ліберальної демократії у формуванні майбутнього світового порядку та визначення в ньому місця України.

У рамках комплексного дослідження феномену ліберальної демократії важливо встановити характер трансформації систем прийняття політичних рішень сучасних держав під впливом такого соціального процесу, як вертикальна соціальна мобільність громадян.

У загальному вигляді проблема полягає в тому, що поширення та успішне функціонування ліберально-демократичних практик пов'язується їх апологетами із підсиленням вертикальної мобільності громадян. Нормативний зміст ліберальної демократії передбачає, що кожен громадянин має змогу зайняти в суспільній ієрархії (системі влади) будь-яке місце, яке відповідає рівню його освіченості, здібностей, діловим якостям та результатам громадсько-політичної діяльності. Система подібних стимулів, нібито, сприяє зростанню рівня загальної політичної культури, створює надійний заслон відродженню елітаристських (антидемократичних) моделей управління суспільством, активізує залучення до прийняття політичних рішень представників широких соціальних

верств населення та легітимізує існуючий політичний устрій як демократичний. У той же час, подібні твердження, на наше переконання, не відповідають дійсності на фактологічному рівні і страждають значними ідеологічними спрощеннями — на теоретико-методологічному.

Деякі аспекти цієї проблеми у своїх наукових працях висвітлювали такі діячі, як Ф. Хайєк, Б. Гаврилишин, Дж. Гелбрейт, О. Тоффлер, Дж. Сорос, Л. Туроу, Т. Фрідман, Ф. Фукуяма, В. Хаттон, І. Валлерстайн, С. Гантінгтон, М. Ротбард, А. Пшеворський, М. Делягін, О. Панарін, О. Зінов'єв, В. Іноземцев, С. Удовік та інші. Однак вказані дослідники розглядали лише певні аспекти зазначеного питання, уникаючи широкого науково-критичного погляду на загальний стан проблеми в цілому.

Таким чином, завдання статті — виявити в сучасних ліберально-демократичних суспільствах тенденції змін соціальної динаміки в сфері вертикальної соціальної мобільності; визначити характер впливу цих процесів на систему прийняття політичних рішень; отримані результати порівняти з нормативною моделлю ліберально-демократичних систем прийняття політичних рішень.

Нормативна вимога ліберальної демократії незмінно полягала в тому, «аби правляча еліта не фіксувалася й не перетворювалася тим самим на диктаторську меншість»¹. На думку П. Сорокіна, саме більша інтенсивність вертикальної мобільності відрізняє демократичні суспільства від недемократичних². Подібний результат, відповідно до бачення ліберальних мислителів, мав досягатися розширенням виборчих прав і встановленням ефективної представницької системи.

Поки в другій половині ХІХ — першій половині ХХ ст. все нові категорії громадян одержували можливість брати участь у виборах, а їхні представники — інкорпоруватися в існуючу правлячу еліту, рівень легітимності демократичних систем стабільно підвищувався. Як відзначав М. Каддафі, вже сам факт, що представники низів можуть від імені народу спілкуватися з династичними правителями, викликав ейфорію³. Здавалося, що представницька форма правління дає можливість перебороти спадкоємний характер передачі влади, забезпечити зворотний зв'язок між верхами і низами суспільства, в тому числі й шляхом ротації еліт.

Однак уже з другої половини ХХ ст. демократичні процедури перестали впливати на існуючу соціальну стратифікацію. За висновком Нобелівського лауреата О. Тоффлера, в жодній із промислових

країн фактично не відбулося змін глибинної структури влади — структури субеліт, еліт і супереліт, а офіційні механізми представництва дуже швидко перетворилися на канали відтворення еліт шляхом конвертації економічної влади в політичну. Як наслідок, відзначає соціолог, «представницька форма правління, яку нас навчили називати демократією, була індустріальною технологією для підтримки нерівності. Представницька форма правління по суті своїй — псевдопредставницька»⁴. Або, як вдало висловився один з ідеологів «нових лівих», що ініціювали масові безпорядки в Західній Європі в 1968 р., філософ Г. Маркузе, «вільні вибори панів не скасовують протилежності панів і рабів»⁵.

Яскравим проявом процесу консервації соціального статусу правлячих еліт, констатує Д. Раймондо, стало утворення в рамках політичної системи найбільшої у світі ліберальної демократії — США десятків династичних кланів, котрі монополізували державну владу. Найбільш відомі серед них — «клан Бушів», «клан Клінтонів», «клан Кеннеді» за своєю структурою та впливом дуже нагадують королівські й аристократичні родини часів абсолютизму⁶. Як пояснює А. Пшеворський, подібні групи завжди мають більші ресурси для перемоги в умовах універсалізованих політичних інститутів, а результати політичної боротьби в ліберально-демократичних системах, як правило, свідомо визначені становищем конкуруючих груп у громадянському суспільстві⁷. Таким чином, підсумовує О. Дугін, «ліберальна демократія поступово веде до відчуження громадян від сфери політики, що стає справою особливого соціального класу професійних менеджерів»⁸.

Зворотним боком зазначеної проблеми є питання про ступінь ефективності участі у виробленні державної політики представників соціальних й інтелектуальних «низів». Ще батьки лібералізму в XVII–XVIII ст. не могли однозначно відповісти на запитання про необхідність надання загального виборчого права, побоюючись охлократизації політичних систем. Однак у XX ст. правляча еліта західних країн, намагаючись зберегти за собою політичну ініціативу в умовах формаційного протистояння з комуністичним світом, погодилася надати виборчі права представникам «небезпечних класів». Ліберали зробили ставку на те, що категорії осіб, колись позбавлені такого права, сприймуть періодичне голосування як усю повноту політичних прав, на які ці категорії претендували, і тому «усунуть більш радикальні ідеї про діючу участь у колективному прийнятті рішень»⁹. З того часу положення про загальні

виборчі права перетворилися на нормативну аксіому ліберальної демократії.

Уже тоді це рішення, на думку багатьох інтелектуалів, заклало під ідеологію лібералізму «міну вповільненої дії»: вивільнена енергія мас буде придушувати раціональні імпульси інтелектуальних еліт. Так, всесвітньо відомий соціолог Г. Спенсер попереджав, що «люди, які усвідомлять необхідність чесно користуватися своїм розумінням при виборі законодавців і подавати голоси по совісті, становлять лише меншість, і бажання цих меншостей набагато менш впливають на вибір кандидата, ніж незаконні спонукання, що керують іншими». Тому, зробив висновок він, ліберальна теорія не підтверджується ліберальною практикою¹⁰. На думку соціального філософа Ю. Еволи, «рівність голосів заперечує й применшує гідність особистості, оскільки голос великого мислителя ... видатного юриста, соціолога або великого полководця зрівнюється з голосом безграмотного учня м'ясника, напівдіота або першого зустрічного, який легко піддається впливу юрби». Ця обставина свідчить, що «за самою своєю природою принцип демократичного представництва не здатний забезпечити верховенства спільного інтересу, особливо в тому разі, якщо він має трансцендентний, «політичний», а не «соціальний» зміст»¹¹.

Як наслідок, відзначає В. Іноземцев, у сучасних умовах демократія масової участі «серйозно підсилює і без того значний дисбаланс соціальних структур, оскільки відбиває думку більшості, не компетентної цілком у питаннях, про які врешті-решт має досить приблизне уявлення»¹². Звідси природним чином випливає висновок про небезпеку масштабного розростання популізму, запобігати якій і повинна демократія. Наприклад, Е. Аппельбаум був змушений констатувати, що вплив масового виборця на політику в США проявляється в тому, що «нікому й ніколи не зайняти виборну посаду, якщо він починає говорити про реформи і про необхідність чимось пожертвувати або погодитися на зниження життєвого рівня». Політики-реалісти сприймаються громадськістю як політики-негативісти, що неварті бути піднесеними до влади¹³. І навпаки, зауважує А. Тайлор, «більшість голосує за кандидатів, які обіцяють найбільші витрати суспільних коштів», унаслідок чого «демократія гине через дурну фінансову політику і заміщується диктатурою»¹⁴. Яскравим прикладом ефективності популізму П. Б'юкенен називає шалену популярність у 30-х роках всенародно

обраного канцлера Німеччини А. Гітлера, якого в 1938 р., у рік аншлюсу і Мюнхена, журнал «Time» назвав «Людиною року»¹⁵.

Здатність мас приймати адекватні рішення завжди викликала сумнів у середовищі інтелектуалів. Засновник сучасного реалізму Р. Декарт наполягав на тому, що «більшість голосів не є доказом, який мав би яке-небудь значення для істин, що відкриваються із деякими труднощами, тому що набагато ймовірніше, щоб істину знайшла одна людина, ніж цілий народ»¹⁶. Розвиваючи цю тезу, сучасний російський дослідник М. Ільїн наголошує, що ліберально-демократична модель апіорі виходить із безумовного припущення, начебто середній громадянин скоріше правий, ніж помиляється. Однак, з іншого погляду, настільки ж можливе припущення, начебто середній громадянин скоріше помиляється, ніж буває правий.

Використовуючи математико-статистичні методи аналізу (формулу Блека), М. Ільїн переконливо довів, що колегіальні рішення можуть відрізнятися компетентністю лише у тому разі, коли персональний індекс компетентності умовного громадянина вищий за середній (більше ніж 0,5). Однак, відзначає вчений, у політиці можливі випадки формування корпусу громадян і шляхом негативного відбору, наприклад, шляхом вигнання занадто амбіційних, освічених і успішних, а значить — і компетентних. Виникаючі системи типу охлократії відрізняються тим, що компетентність умовного члена корпусу, який приймає рішення, стає нижче 0,5. Рівень компетентності 0,49 дає ймовірність правильного рішення при більшості 51 із 100 на рівні 48%, 55 — 44%, 60 — 31% і 70 — 16,7%. За рівня компетентності 0,4 більшість 51 із 100 дає ймовірність правильного рішення на рівні 30,7%, за 55 — 1,7%, за 60 — 0,2%, а за 70 опускається практично до нуля. У такій ситуації, констатує М. Ільїн, «голосування втрачає усякий сенс, і рішення краще приймати шляхом чисто механічної процедури, наприклад, метанням жереба»¹⁷.

Паралельно із цим, зауважує Ф. Закарія, відбувається «розмивання й, в кінцевому рахунку, фактичне зникнення в процесі всепроникаючої демократизації того прошарку громадянськи мислячих і далекоглядних професіоналів — політиків, підприємців і юристів, які готові взяти відповідальність за долі своєї країни і її народу», і це змушує американського ученого призвати суспільство до такого корегування механізмів представництва, згідно з яким обрані народом політичні діячі стануть володіти «певним імунітетом від капризів мінливої суспільної думки»¹⁸. Про

паралізуючий вплив масової демократії на інтелектуальну еліту говорить і російський професор С. Капіца. Він відзначає, що люди, здатні до раціонального мислення, не вірять у можливість впливати на ситуацію демократичним способом, тому що «на одного виборця, що потрудився вивчити потенційних кандидатів та їхні програми, а також має достатній потенціал для виконання цієї праці, припадають тисячі, а може, й десятки тисяч тих, хто лінується це робити або не здатних це зробити через невисоку поінформованість, слабкий розум, вузький та малий життєвий досвід»¹⁹.

Посилюване відчуження між інтелектуалами та масовим виборцем, що спостерігається в сучасному світі, французький соціолог Е. Тодд пояснює тим, що ліберальна демократія була політичною надбудовою суспільства лише на певному етапі розвитку культури, для якого характерне початкове навчання, тоді як продовження розвитку освіти із затвердженням середньої і вищої освіти виступає фактором дестабілізації демократії. Особливо поширення вищої освіти, на думку соціолога, повертає в ментальну й ідеологічну організацію розвинених суспільств поняття нерівності. Громадяни, що здобули вищу освіту, «після певного періоду коливань і помилкових каяттів совісті дійсно починають вважати себе «вищими». В розвинених країнах з'являється новий клас, на який припадає близько 20% соціальної структури в кількісному і 50% — у грошовому відношенні. Цей новий клас починає зі все більшими зусиллями переносити обмеження, що накладаються системою загального голосування. Таким чином, робить висновок Е. Тодд, «розвиток вищої освіти дозволяє нам сьогодні спостерігати ... катастрофічний рух: рух до олігархії ... демократія марніє на місці свого народження: американське суспільство перетворюється в систему, по суті, нерівноправного панування»²⁰.

Подібний стан речей поступово перетворює демократичні процедури прийняття політичних рішень на маніпулятивні технології, зосереджені в руках особливого соціального класу професійних менеджерів. У рамках сучасної ліберальної демократії, відмічає О. Дугін, «галузь політики, виборів, референдумів перетворюється на «видовище» на зразок звичайних рекламних кампаній товарів і послуг». Таким чином, формально зберігаючи принцип вільного політичного волевиявлення громадян, «ліберальна система практично зводиться нанівець через використання соціальних та інформаційних технологій, що підмінюють майстерним нав'язанням реальну політичну свободу»²¹.

Важливою складовою частиною подібної технології стало принесення в суспільство масової демократії штучно сконструйованих криз. Соціолог Л. Туроу пояснює це необхідністю подолання консервативності більшості громадян, які неохоче відмовляються від звичного способу життя. Щоб зосередити загальну увагу на тому самому питанні, політтехнологи електризують суспільну увагу «вкинutoю» в інформаційний простір кризою і «загострюють» її до одержання необхідної емоційної реакції з боку громадян²². Іншою поширеною технологією є звуження дискурсу політичного вибору між поганими і гіршими альтернативами, коли суспільству пропонують вибирати «менше із бід». При цьому, відзначає Н. Гвоздьов, у громадян, залучених до процесу вироблення політики і прийняття рішень, «не виникає відчуття, що їхні інтереси будуть реально представлені й захищені»²³.

Стрімке поширення подібних маніпулятивних практик привело до того, що в останні роки на Заході все частіше лунають голоси експертів, що вимагають демонтувати егалітарну систему виборів та встановити для громадян кваліфікаційні іспити на право участі в політичному житті країни. Наприклад, Ф. Ландберг пропонує встановити подібні іспити для тих категорій населення, які не здобули базової освіти. При цьому експерт вважає, що кандидат повинен продемонструвати не стільки достатню юридичну підготовку, скільки добротні пізнання соціології, логіки й гуманітарних наук взагалі. Поліпшити стан у сфері виборчих прав можна, на його думку, застосувавши просту систему диференційованого голосування. «Кожен громадянин, що не здобув освіти, мав би, як і зараз, один голос. Ті, що закінчили початкову школу, мали б 2 голоси, що середню школу — 4 голоси, а коледж — 16 голосів». Чим вище інтелект у виборця, констатує Ф. Ландберг, тим легше йому вирішити, за якого з кандидатів, що вже пройшли ретельний відбір, варто голосувати²⁴.

Російський учений В. Цаплін також висловлює занепокоєння тим, що в ліберальних демократіях у сфері суспільних відносин відсутній поріг дієздатності, що встановлений у всіх інших сферах життєдіяльності суспільства для визначення рівня мислення, освіченості та професіоналізму кожної конкретної людини. Як наслідок, у розв'язанні загальних питань життя суспільства «вирішальну роль починають відігравати люди малограмотні, з нерозвиненим мисленням», і тому «суспільний дім цивілізації являє

собою хаотичне, несправедливе і нестійке накопичення випадкових, примітивних і непродуманих конструкцій»²⁵.

В. Цаплін пропонує для визначення порога абстрагування і суспільної дієздатності громадян установити єдині для всієї планети анкети, які дозволили б «судити не про грамотність і не про володіння професією, а про раціональність мислення та загальні знання». Надалі, сподівається він, допущені до участі у виборах кваліфіковані громадяни могли б опанувати більш складні правила голосування, за яких виборцєві буде надане право розбивати свій голос на частини й виявляти свою підтримку відразу декільком політичним силам, залежно від привабливості окремих пунктів їхніх програм²⁶.

Таким чином, можна зробити такі висновки і припущення:

– Останнім часом соціологи фіксують помітне уповільнення вертикальної соціальної мобільності населення та консервацію соціальних статусів громадян. У жодній із промислових країн фактично не відбулося змін глибинної структури влади (структури еліт), а офіційні механізми представництва дуже швидко перетворилися на канали відтворення еліт. Яскравим виявом процесу консервації соціального статусу правлячих еліт стало утворення в рамках політичної системи найбільшої у світі ліберальної демократії — США десятків династичних кланів, котрі фактично монополізували державну владу.

– Зворотним боком зазначеної проблеми постало питання про ступінь ефективності участі у виробленні державної політики представників соціальних та інтелектуальних «низів», статуси яких також зазнали консервації. Серед правлячого істеблїшменту починає домінувати точка зору, що в умовах консервації соціальних статусів громадян «демократія масової участі» підсилює дисбаланс соціальних структур.

– У сучасних ліберальних демократіях фіксується посилення відчуження громадян з низьким соціальним (а відповідно, і освітнім) статусом від сфери прийняття політичних рішень. Демократичні процедури прийняття політичних рішень поступово перетворюються на маніпулятивні технології, зосереджені в руках особливого соціального класу професійних менеджерів.

– Стрімка ескалація некомпетентності мас і розквіт маніпулятивних технологій призвели до того, що в останні роки на Заході дедалі частіше лунають голоси експертів, що вимагають демонтувати егалітарну (ліберально-демократичну) систему виборів

і установити для громадян кваліфікаційні іспити на право участі в політичному житті країни.

– Зазначені тенденції вступають у протиріччя з нормативними канонами ліберальної демократії та знижують рівень легітимності політичних практик сучасних провідних країн як таких, що звужують соціальну базу політичної влади.

¹ Ясперс К. Истоки истории и ее цель / Карл Ясперс // Ясперс К. Смысл и назначение истории; [пер. с нем.]. — М.: Политиздат, 1991. — С. 175.

² Сорокин П. А. Социальная и культурная мобильность / П. А. Сорокин // Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество; [общ. ред., сост и предисл. А. Ю. Соколова; пер. с англ.]. — М.: Политиздат, 1992. — С. 377.

³ Каддафи М. Зелёная книга / М. Каддафи. — М.: Междунар. отношения, 1989. — С. 24.

⁴ Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер. — М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. — С. 143.

⁵ Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии Развитого Индустриального Общества / Г. Маркузе; [пер. с англ.]. — М.: «REFL-book» 1994. — С. 10.

⁶ *Цит. за:* Blondet M. Le nostre elezioni sono più libere che in Russia? / Maurizio Blondet. — Сайт «Effedieffe.com», Італія. — 2008. — 6 marzo. — Режим доступу: <http://www.uffedieffe.com/content/view/2365/166/>.

⁷ Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский; [пер. с англ.; под ред. В. А. Бажанова]. — М.: РОССПЭН, 2000. — С. 29.

⁸ Дугин А. Г. Проект «Евразия» / Александр Дугин. — М.: Эксмо, Яуза, 2004. — С. 139.

⁹ Валлерстайн И. После либерализма / Иммануил Валлерстайн; [пер. с англ.; под ред. Б. Ю. Кагарлицкого]. — М.: Едиториал УРСС, 2003. — С. 130.

¹⁰ Спенсер Г. Представительное правление и к чему оно пригодно? / Герберт Спенсер // Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские [пер. с англ.; под ред. Н. А. Рубакина]. — Мн.: Современ. литератор, 1999. — С. 1213.

¹¹ Эвола Ю. Критика фашизма: взгляд справа / Юлиус Эвола // Эвола Ю. Люди и руины. Критика фашизма: взгляд справа; [пер. с исп. В. В. Ванюшкиной]. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. — С. 315–316.

¹² Иноземцев В. Л. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В. Л. Иноземцев. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. — С. 419.

¹³ Applebaum A. The Hardest Word / Anne Applebaum // The Washington Post. — 2006. — 25 September.

¹⁴ *Цит. за:* Бьюкенен П. Дж. Правые и не-правые: Как неоконсерваторы заставили нас забыть о рейгановской революции и повлияли на президента Буша / Патрик Бьюкенен; [пер. с англ. К. Ковешникова]. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА: Транзиткнига, 2006. — С. 268.

¹⁵ Buchanan P. Free elections help terrorists / Patrick Buchanan // *The Australian*. — 2007. — 26 January.

¹⁶ Декарт Р. Рассуждения о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках / Рене Декарт // Декарт Р. Сочинения в 2 т.; [пер. с лат. и фр.]. — Т. 1.; [сост., ред., вступ. ст. В. В. Соколова]. — М.: Мысль, 1989. — С. 259.

¹⁷ Ильин М. В. Самокритика демократии (послесловие научного редактора) / М. В. Ильин // Даль Р. Демократия и ее критики; [пер. с англ.; под ред. М. В. Ильина]. — М.: РОССПЭН, 2003. — С. 522–524.

¹⁸ Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Фарид Закария; [пер. с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева]. — М.: Ладомир, 2004. — с. С. XL-XLI.

¹⁹ Конференция on-line С. П. Капицы. — Сайт «Известия.RU». — 2003. — 4 июля. — Режим доступа: <http://online.izvestia.ru/archive.pl?fl=a&id=136#>.

²⁰ Тодд Э. После империи. Pax Americana — начало конца / Эммануэль Тодд [пер. с фр. Е. Н. Корендясова]. — М.: Междунар. отношения, 2004. — С. 26.

²¹ Дугин А. Г. Проект «Евразия». — С. 139.

²² Туроу Л. К. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / Лестер Туроу; [пер. с англ. А. И. Федорова]. — Новосибирск: «Сибирский хронограф», 1999. — С. 367.

²³ Gvosdev N. Democracy for the People / Nikolas Gvosdev // *In The National Interest*. — 2004. — 5 February.

²⁴ Ландберг Ф. Богачи и сверхбогачи / Ф. Ландберг; [пер. с англ.; вступ. ст. и ред. В. С. Зорина]. — М.: Прогресс, 1971. — С. 572–574.

²⁵ Цаплин В. Странная цивилизация / Владимир Цаплин. — М.: Астрель: АСТ, 2006. — С. 72–73.

²⁶ Там само. — С. 218.